

Albérleti vitazáró

2002. decemberi számunkban „Adalék a kritikai szocializmuskritikához” címmel Andor Mihály reagált Trencsényi László előzőleg megjelent szenvedélyes írásának („Vágyakozás kritikai szocializmuskritikára”) egyik passzusára, amelyikben a szerző az egykori szentlőrinci iskolamodell példájára hivatkozott. A hozzászólások sorát Csalog Judit folytatta idén januárban („Szentlőrinc, a modell”), Kocsis József februárban („Elégtelen röpdolgozat...”), márciusban pedig Csalog Judit újabb reflexióját („Ez történt Szentlőrincen”), valamint Loránd Ferenc („Így is lehet”), Zsolnai József („Kényszerű hozzászólás a pedagógia újabb identitászavarához”) és Bakonyi Pál („Hozzászólás a kritikai szocializmuskritika-vitához”) írásait közöltük. E számunkban a vitát – legalábbis hasábjainkon – lezárjuk.

Bár a néhány hónapon keresztül zajló vita kiindulópontja Trencsényi László cikke volt, a legtöbb hozzászólás Szentlőrinc kapcsán született. Ezért – mintegy albérlőként – befurakodtam a főbérlő mellé.

Magam sem gondoltam volna, hogy Szentlőrinc több évtized távolából is olyan indutokat tud még kiváltani, amilyeneket néhány konkrét esetet leíró cikkem gerjesztett. Bármennyire is bánt *Kocsis József* dühtől átítatott stílusa, megpróbálok fő mondanivalójára összpontosítani, amit két dologban lehetne összefoglalni. Az egyik, hogy megpróbálja szavaim hitelét megingatni. Ezt persze nem egyenesen teszi, hanem kerülő úton. Azt írja, „igaztalan vádakkal” illetem *Gáspár Lászlót*. Csakhogy én semmilyen váddal nem illetem senkit, hanem leírtam néhány esetet. Magukat az eseteket – egy, az építőjáték kivételével – nem cáfolja, csak gúnyolódva a képtelenségig torzított állításokat ad a számba: „idomított pedagógusok idomított gyerekeket mutogattak a Patyomkin-iskola valósgáptóló kirakathelyszínein”; „Széhlámoskodó vásári mutatványos”. Arról az olcsó fogásról már nem is beszélek, hogy az egyik mondatomból („sajnos ennyi év távlatából nem emlékszem rá, hogy futball vagy kézilabda csapat volt-e”) kiveszi az elmosódott emlékekre utaló részt, és egy másik szövegösszefüggésbe helyezi: „Diákönkormányzat helyett – ezt hallomásból tudja, ’ennyi év távlatából’ bevallottan feledésbe merült részletekkel – autokrata igazgatói döntések.”

A másik: aki nem töltött Szentlőrincen éveket, annak nincs joga véleményt mondani. Csakhogy ott van *Csalog Judit*, aki éveket töltött Szentlőrincen, és ugyanaz a véleménye, mint nekem. Ezen a nehézségen – ha már állításaival nem akarnak vitatkozni – csak egyféleképpen lehet túljutni: személyeskedéssel. Ezt teszi *Loránd Ferenc* is, aki – *Gondos Ernőt* hívja segítségül – úgy állítja be, mintha semmi másról nem lett volna szó, mint Csalog Judit és Gáspár László személyes konfliktusáról. Ezzel egy csapásra *Gulyásék* filmje is el van intézve: a film ezt a konfliktust mutatja be „érezhetően Csalog Judit pártján állva”.

De nem akarok leragadni annál a neveléses vitánál, hogy hány év otlakás után lehet véleményt mondani valamiről. Ha vitatkozni lehetne „Adalékaim” kapcsán valamiről, akkor az az, hogy a leírt eseteknek mi a jelentősége. Egyedül *Bakonyi Pál* vette észre, hogy írásomban ez az alapkérdés rejlik, de szerényen kitért a vita elől: „Olyan vitába nem tudok belemenni – megfelelő felkészültség híján –, hogy »apró, jelentéktelen esetek« mi-

kor rontják le valamely nagyszabású kezdeményezés hitelét, illetve mikor nem szabad ilyeneket meghatározó tényezőként figyelembe venni.”

Én akkor most megkísérelném, hogy belemenjek. Vegyük azt az esetet, amikor látogatóknak órákat ismételnék meg. Az első kérdés, hogy ez egyszeri véletlen lehetett-e, avagy rendszer. Tekintve a látogatók számát, majdnem biztos, hogy egy tanévben ezt az órát többször is eljátszották. És tekintve, hogy látogatók minden tanévben voltak, szinte biztos, hogy a gyerekek egymás utáni évfolyamai részesei voltak ennek a játéknak. A második kérdés, hogy mi lehetett ennek a pedagógiai üzenete. (És ez független attól, hogy egyszer történt meg vagy többször, az ismétlés már csak a bevésést segíti.) Hát ilyesmi: bajban vagyunk, mert valami ellenőrzés jött, de ha ti hajlandók vagytok velem komédiázní, akkor jól becsapjuk őket, és megmenekülünk az esetleges kellemetlen következményektől. A tanulás a játékban részt vevők számára: a nehézségeken nem becsületes munkálkodással, hanem a szemben álló fél becsapásával kell felülkerekedned. És ezt évről évre mindegyik gyerekbe bevésik.

Nem ismerem el, hogy évtizedek múlva, egy rendszerváltás után még mindig védeni kellene a védhetlent. Hogy ma sem lehetne elismerni: nem sikerült a „prototípust” középszerű tantes-tülettel kidolgozni; hogy a szabadsághiányos környezetben nem sikerült létrehozni a demokrácia szigetét; hogy Gáspár László nemcsak tehetetlen tragikus hős volt, akit tragédiája elemesztett, hanem el is követte a tragikai vétséget. Nem értem, miért érzik úgy a kísérlet védelmezői, hogy akkori – inkább a kort, mint őket jellemző – kételkedésük vállalhatatlan. Hogy miért ne lehetne megírni egy szocializmusbeli pedagógiai kísérlet szükségszerű bukásának drámáját.

---

hogy valami nem történt meg velük, aminek megtörténtéről igazgatójuk a vendégeknek előadást szokott tartani.

A harmadik a tolvaj élsportoló esete. Erkölcsei elítélés és szankciók nagy nyilvánosság előtt, majd ezek visszavonása suttymóban, de nem eltitkolhatóan. Egy iskolányi diák a következő tanulással lett gazdagabb: nem minden bűn nyeri el büntetését, mert attól függ, ki követte el. A törvények nem vonatkoznak mindenkire egyformán.

Ezeket az „apróságokat” Loránd Ferenc kurtán-furcsán intézte el: „inszinuációval nem lehet vitatkozni”. Az értelmező szótár szerint az inszinuáció „burkolt és rendszerint alaptalan gyanúsítás”. Miután „Adaléokban” eseteket írtam le, nem tudom, mi lenne a „gyanúsítás”, és különösen nem azt, mi benne a „burkolt”. Az esetekkel kapcsolatban viszont két dolgot lehet tenni: vagy letagadni, vagy jelentőségüket kisebbíteni. Loránd Ferenc egy szóval sem cáfolta, hogy egy asztalnál ebédeltünk, és más-más napon ugyanazt az órát láttuk ugyanabban az osztályban. Nem tagadta, hogy a Gulyás-testvérpár

Szentlőrinc-filmjét betiltották. Nem vonta kétségbe szavahihetőségemet, hogy tényleg beszélgettem-e a konzervfedőket rakosgató gyerekekkel, vagy hogy Gáspár először tényleg letagadta a felmérők létét, majd később mégis odaadta őket. Nem fejezte ki kétségeit Csalog Juditnak az iskolaválogatott gólerős tagjával kapcsolatos történetét illetően. (Hacsak az „inszinuáció” szó nem azt akarta jelenteni, hogy egy szó sem igaz abból, amit mondok.) Ha viszont azért nem tartotta érdemesnek reagálni a konkrét esetekre, mert úgy gondolja, hogy jelentéktelenek, és érdemben nem befolyásolták sem magát a kísérletet, sem annak megítélését, akkor voltaképpen kitért a vita elől.

Bakonyi Pál hozzászólása teszi a legnagyobb lépést a tisztánlátás felé. Ő különbséget tesz Gáspár szándékai, tetteinek másodlagos következményei és a megvalósítás minősége között. Hogy Gáspár jó iskolát akart (a „jó” több oldalt kitevő részletezésétől most eltekintek), azt senki nem vonja kétségbe. Tetteinek másodlagos következményei is nagy jelentőséggel bírnak: valóban bomlasztotta a létező szocializmus oktatáspolitikáját. Elévülhetetlen érdeme, hogy átszakított egy pszichikus és intellektuális gátat: ettől kezdve merhetett eszébe jutni valakinek, hogy a monolit (oktatás)politika egyáltalán megkérdőjelezhető. Hogy egyáltalán szabad és lehet gondolkodni a központitól eltérő megoldásokon. Ha Bakonyi Pál erre gondol, amikor „nem vonja kétségbe a szentlőrinci vállalkozás neveléstörténeti jelentőségét, szerepét az adott korszakban”, akkor egyetérték vele. (E felszabadító hatás szempontjából az is teljesen mellékes, hogy Gáspár gondolatai eredetiek voltak-e, avagy a reformpedagógia különböző elemeiből szemezgetett.) Ettől azonban élesen meg kell különböztetni a megvalósítás minőségét, amit Kocsis József kritikátlanul felmagasztal, Bakonyi Pál azonban józan távolságtartással szemlél: „Jól tudom, hogy végül nem születtek véglegesnek tekinthető tantervek, tankönyvek. És amelyek létrejöttek, azok sem voltak igazán »jók«”. És Gáspár progresszív elképzelései is csak „lehetővé tették (volna) a voltaképpeni »nevelés« kibontakozását”.

Utólag már tisztán látható, hogy a Csalog Judit leírta „besározódási” mechanizmus nemcsak az iskolában működött, hanem az iskolán kívül is, azok körében, akik a különböző szakmai intézmények megbízásából „felügyelték” a kísérletet, és akiknek a véleményétől függött, hogy Szentlőrinc kap-e pénzt és politikai engedélyt. A bent és a kint besározódóknak azonban egészen mások voltak az indítékai. Ameddig az iskolában a kísérlet kiüresedését palástolták, addig a „felügyelők” az egyetlen magyarországi, progresszív elvek alapján indult pedagógiai próbálkozást védték a párt vezetésében masszívan ott ülő begyepesedett, minden reformot ellenző politikusokkal szemben. Elismerem, a szituáció olyan volt, hogy a legkisebb nyilvánosan megfogalmazott kritikai észrevétel is a kísérlet létét kockáztathatta. Elismerem, hogy a „felügyelők” súlyos erkölcsi dilemmával nézhetek szembe: leleplezik-e a kísérletet, és ezzel nemcsak Szentlőrinc halálos ítéletét írják alá, hanem jó időre minden pedagógiai kísérletét, avagy „falaznak” (és közben azzal áltatják magukat, hogy majd kinövi ezeket a „gyermekbetegeket” vagy talán azzal, hogy mindezek ellenére lesz hozadéka). Elhiszem, hogy a hatvanas évek végén nem lehetett elindítani egy iskolakísérletet belső meggyőződéstől fűtött, spontán módon összeállt tantestülettel, hiszen semmiféle spontán szerveződést nem engedélyeztek. Elhiszem, hogy ezért csak „kapott” iskolával, ott talált átlagos pedagógusokkal lehetett nekivágni. Elhiszem, hogy a kor kényszereinek szorításában politikai szempontok alapján kellett taktikázni, és még azt is elhiszem, hogy – mint többen állítják – Gáspár László tragikus hős volt.

Azt azonban nem ismerem el, hogy évtizedek múlva, egy rendszerváltás után még mindig védeni kellene a védhetetlent. Hogy ma sem lehetne elismerni: nem sikerült a „prototípust” középszerű tantestülettel kidolgozni; hogy a szabadsághiányos környezetben nem sikerült létrehozni a demokrácia szigetét; hogy Gáspár László nemcsak tehetetlen tragikus hős volt, akit tragédiája elemésztett, hanem el is követte a tragikai vétséget. Nem értem, miért érzik úgy a kísérlet védelmezői, hogy akkori – inkább a kort, mint őket

jellemző – kételkedésük vállalhatatlan. Hogy miért ne lehetne megírni egy szocializmusbeli pedagógiai kísérlet szükségszerű bukásának drámáját.

Ennek fényében Gondos Ernő megidézésének legnagyobb problémája éppen az, amit Loránd Ferenc az erényének tart: hogy korabeli. És mivel korabeli, ezért – a szerző minden becsületessége és jóindulata ellenére – a kor csapdájában vergődik. Akinek van füle, hallja, hiszen Gondos Ernő nem tagadja, mi is történt. Gulyásék filmje alapján írt egy cikket az ÉS-be a szentlőrinci kísérletről, amelyben elismerés és elmarasztalás egyaránt volt. Barátai, „akik közelebről ismerték az iskolát”, valószínűleg felvilágosították arról, milyen veszélyekkel járhat Szentlőrincre és általában a magyar pedagógiai kísérletekre nézve, ha egy Gondos Ernő, a „Magyarország felfedezése” sorozat szerkesztőbizottságának vezetője elmarasztaló kijelentéseket tesz közzé. Gondos Ernő – akire mindenki úgy emlékszik vissza, hogy nem az az ember volt, aki önszorgalomból bárkit elvágott volna, sőt, ahol tudott, segített – azt a megoldást választotta, hogy egy „kutatásra” alapozva, aminek mintaválasztása és vizsgálati eszközei a „módszertani abszurd” kategóriájába tartoznak, minden elmarasztalását visszavonta. Szentlőrinc úgy tökéletes, ahogy van. Ezt az írást feleleveníteni ahelyett, hogy az akkori veszélyektől megszabadulva újragondolnánk a kísérletet, a politikai és intellektuális viszonyokat, amelyek között folyt, nem túl szerencsés megoldás.

A rövid és hevesre sikeredett vita végén úgy látom, jobb beszélni, mint hallgatni. Mint ha egy apró lépést mégiscsak tettünk volna a Trencsényi vágyta kritikai közelmúlt-kritika felé.

Újszászy Kálmán

tudós tanárok
tanár tudósok

Országos Pedagógiai
Könyvtár és Múzeum

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum könyveiből